

10. Панченко П. П. Аграрна історія України : підручник / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук. – К. : Знання, 2000. – 342 с.
11. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // НАН України ; Ін-т історії України / Олександр Григорович Перехрест. – К., 2010. – 150 с.
12. Від колгоспів, колгоспниць, працівників МТС і радгоспів Житомирської області // Радянська Житомирщина. – 1944. – № 149 (5073), 4 серп.
13. За чітку роботу МТС // Радянська Житомирщина. – 1944. – № 172 (5096), 5 верес.
14. Уроки перших днів осінньої сівби // Радянська Житомирщина. – 1944. – № 164 (5088), 25 серп.
15. Змагання районів Житомирської області у виконанні плану осінньої сівби станом на 5 верес. 1944 р. // Радянська Житомирщина. – 1944. – № 174 (5098), 8 верес.
16. Вище темпи ремонту тракторів // Радянська Житомирщина. – 1945. – № 10 (5184), 14 січ.
17. Радянська Житомирщина. – № 24 (5198). – Покінчим з відставанням в ремонті тракторів // Радянська Житомирщина. – 1945. – № 24 (5198), 4 груд.
18. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття : іст. нариси / редкол. : В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько ; рецензенти : О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко ; НАН України ; Ін-т історії України. – К. : НВП «Вид-во “Наукова думка” НАН України», 2011. – Кн. 2. – 735 с.

Сидоров Константин. Особенности восстановления МТС Житомирщины в 1943–1945 гг. В статье исследуется процесс возрождения, налаживания работы и специфики функционирования машинно-тракторных станций в Житомирской области на протяжении 1943–1945 гг. Освещены проблема кадрового обеспечения работниками МТС и вопросы профессиональной подготовки механизаторских кадров машинно-тракторных станций в послевоенный период. Это время характеризовалось налаживанием работы специальных образовательных учреждений, осуществляющих обучение специалистов сферы сельского хозяйства. Анализируется работа военных частей и трудовое сподвижничество крестьян, которые были важным источником для восстановления МТС и колхозов в послевоенный период.

Ключевые слова: машинно-тракторная станция (МТС), Житомирская область, материально-техническая база, механизаторские кадры, сельское хозяйство.

Sidorov Konstantin. Features MTS Reconstruction in Zhytomyr 1943–1945 Years. This article explores the revival of the setting up and operation of specific machine-tractor stations in Zhytomyr region for 1943–1945. The problems of staffing employees of MTS and the issue of training staff mechanic machine-tractor stations in the postwar period. This time is characterized with setting up special education schools characterized debugging of special education, who conducted training of specialists in agriculture. We analyze the work units and selfless labor of the peasants, who have been an important source for the reconstruction of MTS and collective farms in the postwar period.

Key words: machine-tractor stations (MTS), Zhytomyr region, physical infrastructure, mechanic footage, agriculture.

Стаття надійшла до редколегії
18.06.2013 р.

УДК 94 (477.54) «1943/1945»

Наталія Пархоменко

Житлово-побутові умови населення Харківщини у 1943–1945 рр.

У статті на основі архівних матеріалів й усних свідчень очевидців проаналізовано умови життя населення Харківської області та шляхи розв'язання житлової проблеми в початковий відбудовчий період.

Ключові слова: житловий фонд, побутові умови.

Постанова наукової проблеми та її значення. Житло є невід'ємною частиною повсякденного життя людини. Дослідження умов життя простих людей одного регіону дасть змогу більш цілісно відобразити історичну картину повсякдення радянського суспільства в 1943–1945 рр.

© Пархоменко Н., 2013

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання повоєнної відбудови житлового фонду й матеріально-побутового становища населення Харківщини побічно висвітлюються в працях радянських і сучасних дослідників. У колективній праці «Історія міст і сіл Харківської області» щодо окремих населених пунктів наведено дані про численні руйнування житла за часів окупації. У роботі А. М. Марзєєва [14] проаналізовано умови життя сільського населення України, зокрема й сіл Харківської області.

Останніми роками у зв'язку з відкриттям нових архівних документів та антропологізацією історичної науки по-новому стали оцінюватися питання війни й повоєнної відбудови країни, у тому числі й житлово-побутових умов життя. У більшості праць ця тема отримала певне висвітлення в контексті вивчення інших проблем історії України в зазначений хронологічний період. Це, зокрема, роботи Т. В. Вронської [2], М. С. Герасимової [3], Т. Нагайко [15], О. Г. Перехреста [16; 17], І. В. Перехреста [16] та О. Янковської [31], у яких аналізують наслідки війни для мешканців області, масштаби руйнування житлового фонду, робота партійних і державних органів із відбудови житла, умови існування населення України, переважно сільського.

Отже, аналіз історіографії теми наукової роботи свідчить, що протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. вивчені окремі проблеми житлово-побутових умов населення Харківської області в 1943–1945 рр. Водночас відсутні спеціальні праці, у яких би ця проблема розглядалася в цілому.

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні житлово-побутових умов життя Харківської області в 1943–1945 рр.

Для цього потрібно проаналізувати наслідки війни для житлового фонду області; виокремити способи розв'язання проблем безпритульності; подати цілісну картину житлово-побутових умов мешканців області.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Унаслідок численних боїв на території області, тактики відходу німецької армії («спаленої землі») житловий фонд Харківської області зазнав великих руйнацій. Після звільнення Харківської області у вересні 1943 р. житлова проблема стала найбільшою в післявоєнний час: тисячі сімей залишилися без даху над головою. Так, наприклад, число знищених і зруйнованих будинків сільських жителів області нараховувалося 57 700 [10, с. 53]. За архівними даними, кількість спалених і зруйнованих окупантами у селах ще більша: 82 800 будинків колгоспників [4, ф. п. 2, оп. 2, спр. 705, арк. 68]. По Харкову зруйновано або знищено 11 554 будинків житловою площею 2050 тис. кв. м [29, ф. 2, оп. 7, спр. 657, арк. 44]. Зруйновано 43 % усього жилого фонду [29, ф. 2, оп. 7, спр. 657, арк. 45].

Розв'язання проблеми безпритульності відбувалося різними способами (підселення, будівництво нового примітивного житла, відновлення частково зруйнованої будови).

Підселення було основним методом влади і на селі, і в містах у розв'язанні зазначеної проблеми. Але, на жаль, після окупації залишилось уцілілих будинків дуже мало, особливо в сільській місцевості, де був спалений майже кожний дім унаслідок організованих фашистами підпалів [20, с. 2]. За свідченнями очевидців тих страшних подій, у сільській місцевості житло збереглося лише в тих господарів, які випрохали зберегти будинок або в кого дім був збудований із залізним дахом чи з черепиці (адже краще горіли солом'яні стріхи, які підпалювали гітлерівці) [8; 26, с. 329].

Унаслідок підселення в одному будинку або квартирі могло проживати 3–5 жінок зі своїми дітьми. Так, у своїх спогадах актриса Л. Дерюгі напише про житлові умови своєї сім'ї: «Яким чином, ми змогли розміститися восьмеро чоловік (мама і нас четверо, дві жінки, в одній з яких була дочка) в одній кімнаті, я вже тепер не можу згадати?!» [30]. Як пригадує Л. Р. Алксніс, мешканка Харкова: «В двокімнатній квартирі мою маму і тітку, що проживала у нас, притіснили і одну кімнату забрали, поселивши в ній медсестру, яка повернулася з фронту. Та мало того – навпроти нашого будинку на вул. Сумській, 7 тоді розташовувалась прокуратура й до мами з тіткою ще підселили насильно “прокуроршу” Антоніну Василівну разом з дочкою, нещодавно повернувшись з евакуації, до того часу поки вони не знайдуть собі житло. Таким чином, в кімнаті 17 кв. м. тоді жило 4 чоловіки» [25]. Із цього прикладу видно, що на одну людину припадало 4,25 кв. м площі, хоча норма житла в УРСР становила 13,65 кв. м на одну людину [3, с. 6], а в самому місті Харкові вона зменшена до мінімуму в 5 кв. м на людину [19, с. 76]. І такі випадки були не одиницями, тисячі сімей проживало в таких умовах. До того ж ситуація, особливо в містах, погіршувалася також із приїздом в регіон значної кількості людей для відновлення промисловості.

Іншим методом розв'язання житлової проблеми було будівництво нового житла. Після звільнення території постраждали змушені були зводити з підручних матеріалів тимчасові житла: землянки, мазанки та інші примітивні побудови. Будівництво переважно проходило методом «народного будівництва», у якому брали участь переважно жінки та діти, люди похилого віку й молоді чоловіки-інваліди. Так, наприклад, у селі Семиланне Барвінківського району були спалені всі хати, окрім однієї, у якій перебувала сільська рада. Усі жителі села мешкали в землянках [20, с. 2].

Землянка являла собою будову, яка була споруджена з підручного матеріалу й складалася з однієї невеликої кімнати, заглибленої на 1–1,5 м у землю [15, с. 369]. За спогадами О. Г. Стригунової, «дах таких жител робили із гілок дерев, вкривали бур'яном та очеретом і так зимували однією або двома сім'ями» [23]. За обстеженням, проведеним Українським інститутом комунальної гігієни, площа підлоги в землянках становила 14–15 кв. м, висота – у середньому 2,2 м, середня кубатура такого приміщення коливалася від 32 до 33 куб. м [14, с. 143]. Також у них було недостатньо освітлення. У землянках люди могли проживати разом із худобою, відгородивши її від себе дерев'яною перегородкою. Умови такого перебування були жахливими. Матері зі своїми дітьми перебували в антисанітарних умовах (постійна сирість, холод і нестача повітря). У більшості землянок Харківської області стан повітря був критичним та не доходив навіть до половинної норми повітря й становив від 87,5 % до 84,4 % до норми [15, с. 364]. Проживання в землянках негативно впливало на стан здоров'я мешканців.

Також люди відновлювали частково зруйновані будинки або господарські приміщення. Як згадує А. Синиця, житель Близнюківського району: «Люди, хто як міг, готувалися до зими, або копали землянки, або, якщо уціліли стіни хати, покривали їх бур'яном, картоплинням. Ми теж згребли на городі картоплиння, стебла кукурудзи та всім цим покрили напівспалену хату» [21, с. 2]. А ось спогади М. Я. Волкова: «Наша сім'я – моя мама і ще троє моїх братів, жили в підкопаному погребі, який ми накрили бур'яном і так перезимували, а весною із уцілілого сараю зробили маленьку хатинку» [22]. Інший сучасник цих подій, Н. Ткаченко, згадує: «Ми з мамою жили в сараї, прорубавши в ньому вікна» [28, с. 4]. Крім того, люди проживали в клубах, конюшнях, фермах та інших уцілілих будовах.

Розповсюдженим також було будівництво примітивних мазанок, основним матеріалом для яких була глина. Але в низці випадків глину замінювали на інші матеріали, як згадує В. П. Мороз, жителька Близнюківського району: «Після відходу німців село було повністю спалене й наша хатина також – вже втретє. Нам ніде було жити, а вже наступала осінь, у нас не було будівельних матеріалів – ні глини, ні піску. Тоді моя мама разом з жінками збудувала невеличку хатинку із саману, який складався з коров'ячого навозу, соломи і землі. Кожного разу коли пройде дощ, хату розмивало й її знову доводилось підмазувати» [7]. В. Крамар пише: «Мама з бабусею не будували, а, можна сказати зліпили невеличку хату з обгорілих жердин та очерету, з двома маленькими вікнами, вмазали глиною» [11, с. 69]. Такі житла не забезпечували належних умов проживання.

Будівництво більш придатних для життя мазанок було переважно розпочате навесні 1944 р. самими господарями. Для їх спорудження, крім глини, використовували комишит, який почали виготовляти в 1944 р., і залишків будівельних матеріалів від спалених будинків [1, с. 38–39]. Такі житла були збудовані на 1 й частіше – на 2 кімнати з маленькими віконцями, які через брак скла часто були забиті дошками або завішані ганчір'ям, що створювало нестачу освітлення в таких оселях. Їхній дах був покритий очеретом, кукурудзинням та соломою. Підлога була глиняною або земляною. В умовах катастрофічного дефіциту житла ці будинки вже вважали повноцінними [7].

Крім глини, у будівництві набагато рідше використовували дерево. Наприклад, О. М. Драган свідчила: «Тимчасовим житлом однієї сім'ї був невеличкий дерев'яний сарайчик, який складався з однієї кімнати, в якому було одне маленьке віконце».

Держава в 1943–1944 рр. не допомагала у відбудові приватного житла для громадян. Виробництво основних будівельних матеріалів тільки відновлювалося. Особливо дефіцитними були цегла, дерево, скло, залізо. Участь здебільшого жінок у відбудові й відсутність кваліфікованих спеціалістів у будівництві житла – причини значних дефектів таких будинків. Так, на пленумі Харківського обкому КП(б)У від 29 червня 1945 р. обговорювали недоліки в будівництві будинків колгоспників, насамперед недостатню допомогу керівництва колгоспів. Відбудову населених пунктів проводили без планів і проектів. Кожен колгоспник сам обирав місце для будівництва, а тому порушувалася

«червона лінія» вулиць. Часто будинки були малопритатні для життя. Наприклад, у селах Хотомля й Писарівка Старосалтівського району звели будинки площею від 6 до 12 кв. м. У колгоспі «Шлях Леніна» – хати, повернуті від лінії вулиці на 15–20 % із підлогою на рівні землі й кривими стелями [4, ф. п. 2, оп. 2, спр. 705, арк. 58, 70].

Такий стан речей пояснюється тим, що по-перше, як уже наголошувалося у будівництві брали участь переважно жінки, які не спроможні були будувати якісні житлові будинки; по-друге, брак будівельних матеріалів, таких як залізо, скло і навіть дерево, змушував використовувати підручні природні матеріали, що впливало на якість житла; по-третє, із близьким настанням холодів люди були позбавлені часу для будівництва більш придатних для життя жител. Тому більшість населення проживало в землянках та інших нашвидкуруч зведених будівлях.

Крім проблеми знайти або збудувати дах над головою, гостро стояло й питання опалення в зимовий період. На селі в цей час розповсюдженим було пічне опалення, використовували російські печі, лежанки, плити та груби [7]. У міських же квартирах найбільш поширені були «буржуйки» [13].

Паливом держава не забезпечувала населення. Тому господарі змушені були вдаватися до різних способів утеплення своїх осель. Наприклад, закріплювали дерев'яні палиці між дахом і призьбою. Після чого напихали та утрамбовували між тими палицями та стіною суху траву, кукурудзиння й соломку [27, с. 173]. Про утеплення й підготовку квартир до зими писала обласна газета «Соціалістична Харківщина»: «Більшість вікон лишилася без скла. Домогосподарки склять вікна, а також у зв'язку з тим, що скла не вистачає, забивають вибиті шибки фанерою, залишаючи лише необхідну кількість світла. У будинках дуже великі вікна. Не завжди можна знайти скло потрібного розміру. У таких випадках домогосподарки самі роблять допоміжні віконні плетива. Жінки з будинку № 4 Ф. Ф. Тихоненко та А. Ф. Нежурина самі відремонтували дах свого будинку, використовуючи для цього водонепроникливу мішковину» [18, с. 2].

Господарі власними силами займалися ремонтом і водночас підготовкою будинків до зими. Так, за архівними даними, навіть 1945 р. значна частина житлового фонду була приведена у відносний порядок самими мешканцями за власні кошти [4, ф. 69, оп. 1, спр. 692, арк. 2]. Лише в 1945 р. жителі будинків самостійно відбудували в процесі капітального ремонту 7 936 кв. м нової житлової площі й низку систем центрального опалення [4, ф. 69, оп. 1, спр. 692, арк. 67]. Про це свідчить і лист до редакції газети, жительки Харкова Г. Левченко, яка жила сама, а її чоловік і син перебували в лавах Червоної армії. Вона писала: «Від німецьких бомб у вікнах квартири висипались всі шибки, продиравився дах. Все літо я жила в темній кімнаті. Під час дощу сипалась штукатурка. Готуючись до зими, я засклила всі вікна. Придбала 20 пудів вугілля і 15 пудів дров. Цього палива на зиму не вистачить. Назбирала ганчірок, щоб залатати дах, але не вистачає смоли» [12, с. 2].

Питання заготівлі палива на зиму в післявоєнні роки стояла дуже гостро. Як згадує М. Твердохліб: «Колгоспно-радянська влада не турбувалася про те, щоб завезти селянам паливо. ... Для опалення хати мати заготувала кізяки, які були для нас основним паливом... зимою воно довго горіло і давало багато тепла. На паливо також заготовляли стеблини соняшника та його головки без насіння, які збирали на своєму городі та колгоспному полі. Доброю добавкою до палива був сухий бур'ян. Також заготовляли соломку. Збирали її де тільки можна було. Темними ночами, крадучись, приносили соломку з колгоспних скирд... Паливо використовувалось для приготування їжі, бо його не вистачало для нагріву хати. В хаті завжди було холодно, тому ми з мамою не скидали з себе одяжі» [27, с. 172].

Житель міста Ізюм В. Б. Мамонтов згадував про життя з мамою в 1943–1945 рр.: «Проблема дров вирішувалась виключно індивідуально. Лише приблизно через рік у 1944 році почали робітникам, але вкрай бідним, централізовано виділяти завезені з лісу дрова. Для їх заготовки були створені спеціальні бригади, але рубали ліс на строго виведених ділянках. Вивозився він через лісництва. Та й хто б поїхав сам красти ліс – за вкрадене у держави, навіть пеньок, як і за кілька колосків на колгоспному полі, можна було склопотати без суду від 5 до 10 років в'язниці... сухі гілки також були державною власністю!» [13].

О. Г. Клименко, житель Близнюківського району, розповідає про свою матір: «Залишилась вдовою молода дружина з трьома дітьми на руках. Мама від зорі до зорі працювала в колгоспі. Мені лишився в пам'яті прикрий випадок із зв'язкою соломи, яку мама принесла додому, а потім віднесла знову на ферму, бо за неї можна було сісти на лаву підсудних. І нікого не хвилювало, що в солдатки в хаті нічим було протопити!» [24].

Поганим було й комунальне обслуговування населення в містах. Після німецької окупації повністю пошкоджено каналізацію, водопровід, систему газо- та електропостачання. Людям доводилося ходити по воду до річок та віддалених джерел води. У селах також існувала проблема води через отруєння німцями колодязів [27, с. 171]. Газифікацію проводили дуже повільно. Наприклад, на середину 1945 р. трест Харгаз підключив 4500 абонентів (із 7 000 довоєнних) [4, ф. 69, оп. 1, спр 571, арк. 42], що становило близько половини довоєнного обсягу газифікованих квартир. Спостерігалися перебої постачання газу [4, ф. 69, оп. 1, спр. 571, арк. 171].

Зруйнована мережа електропостачання заважала розв'язувати проблеми освітлення будинків. В. Б. Мамонтов згадує: «В побуті у нас не було свічок, керосинових ламп, часто і керосину. Скільки через це у нас виникало проблем! Чим тільки ми не освітлювали свою оселю – керосиновими лампами, площками, свічками, виготовленими із гільзи зенітного (малокаліберного) знаряддя або крупнокаліберного кулемета. В його щіль вставлявся фітіль, а горюче (керосин або бензин з сіллю, щоб він не зірвався) наливали в отвір, пробитий трішки нижче верхнього торця. Такі світильники називали каганцями або “катюшами”. Вони легко і швидко виготовлялись, потрібно було лише знайти горючий матеріал, заправку для них. В період боїв під містом виручали військові, нерегулярно, але все таки ділились з нами бензином, а з 1944 року керосин став продаватися на базарі».

Через численні зруйнування житлових приміщень люди були позбавлені необхідних речей для існування: посуду, меблів та інших необхідних для життя побутових речей. Деяким удалося зберегти частину домашнього скарбу через закопування в землю найбільш дорогоцінних речей перед евакуацією [7]. Але не завжди ці речі залишалися на місці після визволення, через численні крадіжки того часу. Посуд здебільшого виготовляли самі з дерева або глини. Часто пристосовували до побутового використання розбиті глечики й навіть речі військових (наприклад, тарілками слугували німецькі та радянські солдатські казанки). Очевидці тих років розповідають: «Від бомб залишилась пам'ять – половинки касет, які нагадують коритця. Жителі використовували їх у післявоєнні роки в мирних цілях – як кормушки, поїлки, водозбірники під дахом та ін.» [5; 6; 8; 9].

Меблів майже не було. Їх спалили або вкрали мародери, відібрали під час окупації або люди просто топили ними оселі. Переважно в побуті використовували меблі ручної роботи, зокрема стіл, стільці, лави, скрині. Але часто траплялися випадки, коли люди зовсім не мали ніяких меблів і їм доводилося спати на підлозі, укрившись соломною або старим ганчір'ям [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, житлово-побутові умови життя людей у післявоєнний час були вкрай важкими. Унаслідок значних руйнувань у період військових дій на території краю відбудова житлового фонду та поновлення комунальних служб – одна з найгостріших проблем у суспільстві. Процес відновлення житлового фонду і на селі, і в місті уповільнювався відсутністю необхідних будівельних матеріалів і кваліфікованих робочих рук, особливо в перші післяокупаційні роки. Унаслідок цього людей підселяли до інших родин або вони самі змушені були будувати собі примітивне житло, у якому мешкали в жахливих умовах (постійний холод, антисанітарія). До того ж часто не вистачало навіть елементарних побутових речей для існування. Це негативно впливало на стан здоров'я людей.

Перспективою подальшого дослідження є розгляд житлово-побутових умов мешканців Харківщини в післявоєнний період 1945–1950 рр.

Джерела та література

1. Беділо А. Комишит / А. Беділо // Україна. – 1944. – № 1. – С. 38–39.
2. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.). / Т. В. Вронська. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 83 с.
3. Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945–1943 рр. : автореф. дис. ...канд. іст. наук : спец. 07.00.01. «Історія України». – С. 8.
4. Державний архів Харківської області.
5. Інтерв'ю з В. І. Кусік, записане 30 березня 2013 року (Харківська область, Барвінківський р-н, с. Пригоже).
6. Інтерв'ю з В. М. Колісник, записане 2 квітня 2013 року (Харківська область, Барвінківський р-н, с. Пригоже).
7. Інтерв'ю з Мороз В. П. від 15. 07. 2012 року (Харківська обл., Близнюківський р-н, с. Бурбулатове).
8. Інтерв'ю з О. М. Драган від 29.03.2013 року (жителька с. Пригоже Барвінківського р-ну).
9. Інтерв'ю з О. М. Кропачовою записане від 13 березня 2013 року (Харківська обл., Барвінківський р-н, с. Пригоже).

10. Історія міст і сіл УРСР : в 26 т. Т. 21 : Харківська область / голов. ред. П. Т. Тронько. – К. : УРЕ АН УРСР, 1978 – 1086 с.
11. Крамар В. Спогади дітей війни Печенізького краю / В. Крамар. – Х. : ХНАДУ, 2012. – 100 с.
12. Левченко Г. Власними силами / Г. Левченко // Соціалістична Харківщина. – 1943. – 17 верес.
13. Мамонтов В. Б. Шаги войны [Электронный ресурс] / В. Б. Мамонтов. – Режим доступа : <http://izyum.tv>.
14. Марзеев А. Н. Записки санитарного врача / А. Н. Марзеев. – К. : [б. и.], 1965. – С. 143.
15. Нагайко Т. Сільське житлове будівництво та житлові умови сільського населення України у період 1943–1945 рр. / Т. Нагайко // Український історичний збірник. – 2004. – Вип. 7. – С. 369.
16. Перехрест О. Г. Руйнування житлового фонду і мережі комунальних об'єктів у населених пунктах України в роки Великої Вітчизняної війни / О. Г. Перехрест // Вісник Черкаського університету. – 2011. – Вип. 202, ч. II. – С. 56–60.
17. Перехрест О. Г. Нищення житла в українському селі в період німецько-радянської війни 1941–1942 рр. / О. Г. Перехрест // Сторінки воєнної історії України. – 2005. – Вип. 9, ч. 3. – С. 137–153.
18. Підготовка будинків до зими // Соціалістична Харківщина. – 1943. – 18 верес. – С. 2.
19. Подопригора А. И. Харьков, 1943-й освобожденный навсегда! / А. И. Подопригора, В. К. Вохмянин // Сборник документов и материалов. – Харьков : [б. и.], 2008. – 84 с.
20. Сила народна // Соціалістична Харківщина. – 5 січ. – 1944. – С. 2.
21. Синиця А. Наше покоління вистояло у війні, відбудувало країну. А що бачимо тепер? / А. Синиця // Нове життя. – 6 черв. – 2007. – № 43. – С. 2.
22. Спогади ветерана війни, жителя селища Близнюки, Волкова М. Я. // Матеріали Близнюківської районної ради ветеранів.
23. Спогади дитини війни Стригунової Олени Григорівни // Матеріали Близнюківської районної ради ветеранів.
24. Спогади Клименко Олег Гаврилович, 1941 р. н. // Матеріали Близнюківської районної ради ветеранів.
25. Спогади Л. Р. Алксніс, особистий фонд.
26. Спогади О. І. Гончаров // «І доки є пам'ять у людей...». Народні оповідання про Велику Вітчизняну війну / упоряд. В. П. Андрусенко. – Х. : ХНПУ, 2010. – 480 с.
27. Твердохліб Н. Слобожанський хутір у роки воєнного лихоліття 1941–1945 рр. / Н. Твердохліб. – Кременчук : [б. в.], 2010. – 173 с.
28. Ткаченко Н. Моє дитинство вкрадене війною / Н. Ткаченко // Нове життя, 19 черв. 2010 р. – С. 4.
29. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОУ).
30. Щоденник актриси Л. Дерягіної (рукопис музичної бібліотеки ім. Станіславського, м. Харків).
31. Янковська О. Житлова проблема в УРСР у повоєнні роки / О. Янковська // Україна ХХ століття. – 2008. – Вип. 14. – С. 117–126.

Пархоменко Наталья. Жилищно-бытовые условия населения Харьковской области в 1943–1945 гг.

В статье осуществлён комплексный анализ жилищной проблемы в 1943–1945 гг. на примере Харьковской области и её отражение в повседневной жизни людей.

Благодаря обработке разнообразных источников, а именно: опубликованных и архивных документов, периодики и источников личного происхождения (мемуары, устных историй), сделаны такие выводы. В регионе одной из неопределённых проблем в указанный период был жилищный кризис, проявившийся в нехватке жилья, проживании населения в непригодных для жизни временных строениях (землянках и хозяйственных постройках) с антисанитарными условиями, с низким уровнем коммунального обслуживания.

Ключевые слова: жилищный фонд, Харьковщина, разрушения, бытовые условия, строительство.

Parkhomenko Nataliya. Conditions of Life of the Inhabitants of the Kharkov Region in 1943–1945. The article presents a comprehensive analysis of the housing problem in 1943 and 1945, on the example of the Kharkiv region and its reflection in people's daily life.

Thanks to the treatment of a variety of sources: published and archival documents, periodicals and sources of personal origin (memoirs, oral histories), have been made such conclusions. In the region one of unspecified problems in the mentioned period was the housing crisis, which manifested itself in housing deficit, accommodation population in inadequate temporary structures (dugouts and household buildings) with insanitary conditions, low level of public services.

Key words: housing resources, Kharkovshtchina, conditions of life, destruction, construction.

Стаття надійшла до редколегії
17.06.2013 р.